

SURXANDARYONING QADIMIY QADAMJOLARI JARQO`RG`ON MINORASI MISOLIDA

Jo'rayev Azizbek Anvar o`g`li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Email:azizbekjurayev014@gmail.com

[Tel:+998930781078](tel:+998930781078)

Yangiboyev Abdulaziz O`tkir o`g`li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Email:yangiboyevabdulaziz53@gmail.com

[Tel:+998931453353](tel:+998931453353)

Anatatsiya: *Ajodlarimizdan qolgan bebaho me'roslarni o`rganishda albatta ular tomonidan bunyod etilgan muqaddas qadamjolar katta ahamiyat kasb etadi. Xususan Jarqo`rg`on minorasi ham bir vaqtning o`zida noyob me'morchilik namunasi bo`lib, hamda o`rta asrlar savdo va diplomatiyasida muhim o`rni bo`lgan.*

Kalit so'zlar: *Barbar, G'ayibar, Salosil, Chormagan, Buyuk Ipak yo'li, Minor, Arslonxon ibn Sulaymon, Ali ibn Muhammad, kufiy yozuv, dev g'isht, N.N.Karazin, V.A.Shishkin, Kitoba, Piza minorasi, Konstantipol, Suriya, Ray, Hamadon, Nizib, L.Gumelyov*

Moziyning qaysi bir nuqtasiga boqmang purviqor ajoddodlarning salobatli ishlariga ko`zingiz tushadi. Yurtimizning qayisi bir go`shasiga ko`z tiksangiz, bugunning me'moriy obidalarini yaratib ketganlar. Buyuk ipak yo`lining chorrahasida bu tomondan Xitoy, bu tomondan Konstantinopol, bu tomondan Dehli - yu bu tomoni Damashqdan chiqqan savdogarlar davr tili bilan diplomatik aloqa qilayotgan ajdodlarning g`olib hayqirig`ini tinglaysiz. Nega biz, "Jarqo`rg`on minorasini qo'yib, gapni Buyuk ipak yo`lidan" boshlayotganimizga xayron bo`lmang. Gap shundaki VIII-XII asrlarning guvohlik berishicha, Buyuk ipak yo`li vohamizdan o`tgan bo`lib, jahonning eng yirik savdogarlari shu yerda to`xtab, uch yoqlama xujjatlashtirish isharini rasmiylashtirgan. Ya'ni Buyuk Baqtriya davlatining uchta shahrida savdogarlar hujjat rasmiylashtirganlar. Bu shaharlarning biri Afg'oniston, Ikkitasi Surxondaryo hududida bo`lgan. Jumladan 1-shahri Barbar (Kobul)da to`xtab, 2-shahri G'ayibar (Jarqo`rg`on) da hujjatlarga muhr bostirgan va 3- shahri Salosil (Sherobod) (eslang. Hazrati Adham Sahobaning boshini tanasidan judo qildirib olib keltirgan, Shoh Murk vatanida savdo sotiqni boshlagan.) Demak shahri G'ayibarda Buyuk ipak yo`lining muxrdorlik ishlari olib borilar ekan, yillar o`tishi bilan Shahri G'ayibar (Jarqo`rg`on)da balandligi 50 metr bo`lgan minoraga ehtiyoj sezilgan. Chunki u payda hozirgidek, 1 metr qalinlikda asfaltlangan, eni 10-15 metr, gigant yo'llar bo`lmaganki, karvon boshi ketaversayu, yo'l to`g`ri G'ayibar, yoki shahri Salosilga

borsa. Har holda karvon uzoqdan mo`ljol olish uchun shunday baland qurilishiga ehtiyoj (go`yoki dengiz chetiga qurilgan mayoq minorasi kabi) sezilgan bo`lsa ne ajab?!

Ajdodlar ham anoyi bo`lmagan. Bu minorani qurish bilan bir varakayiga bitta o`q bilan uchta quyovni urib yiqitgan: qanday qilib deysizmi? Minora savdogarlar uchun mayoq vazifasini, mo`minlar uchun azon aytish, harbiy maqsadda kuzatuv punkiti vazifalarini o`tagan. Ana shunday mulohazalar bilan XI asr oxiri XII asr boshlarida bunday gigant inshootni qurishga kirishilgan degan tahminlar o`rinlidir. Jarqo`rg`on minorasi 1108-1110 yil podsho Sulton Sanjar tomonidan qurilgan bo`lib, unda usta Muhammad Ali o`ta mahorat bilan ishlagan. O`sha paytlarda bu yerlarni Chormangan qishlog`i bo`lib, Shahri G`ayibarning Buyuk ipak yo`liga eng yaqin qismi hisoblangan. Ayni vaqtda muxrdorlik mahkamasi, masjid va boshqa ma`muriy binolar ham bo`lgan tahminlar bor. Alqissa, Buyuk ipak yo`li savdogarlari bilan yaqin aloqada bo`lgan, ulardan katta foyda ko`rayotgan davr sultoni-Sulton Sanjar jahon savdogarlarining diqqatini yanada kuchaytirish, ko`proq foyda qurish maqsadida, huddi shu qishloqdan minora qurishga amri farmon bergan.⁵³

Bir o`n yillar davomida mashhur Jarqo`rg`on minorasi arxeologlar, tarixchilar va go`zal arxitekturani sevuvchilarni hayratda qoldirib kelmoqda. Gap qilib, minora noodatiy dekorativ bezak bilan o`rnatilmagan bo`lib, u Markaziy Osiyoda ilgari ishlatilmagan, bu bezak ko`proq Hindistondagi bezaklar. Minora Surxondaryo viloyatining Qumqo`rg`on va Termiz o`zagiga tegishli Minor qishlog`ida joylashgan. U 1109 yilda Sulton Sanjarning buyrug`iga muvofiq. Hozirda u yerda yigirma metr dan oshadi, ammo qurilish vaqtida u qirq uch metr ga yetgan. Minorada uning yaratuvchisi, Saraxs shahridan usta Ali ibn Muhammadning ismini va undan yuqoriroqda esa oxiriga yetkazilmagan Qur`onning muqaddas suralarini ko`rish mumkin. Minoraning siljigan o`qi tufayli u tugallanmagan yoki qisman vayron bo`lgan deb tahmin qilinadi. 1879 yilda minora yaqinida qadimiy masjidning xarobalari topilgan, bu minora qurilishi bilan amalga oshirilganidan dalolat beradi. Minoraga nima bo`lganligi va nima uchun masjid vayron qilinganligi to`g`risida tarixchilar bir fikrga kela olishmadi.⁵⁴

Jarqo`rg`on minorasi Arslonxon Muhammad ibn Sulaymon tomonidan bunyod etilgan. Minoraning qurilishiga rahbarlik qilgan arxitektor Ali ibn Muhammad Saraxsiy bo`lib, minora kitobasida uning nomi yozib qo`yilgan. U hozirda Surxondaryo viloyati Jarqo`rg`on tumani Alisher Navoiy jamoa xo`jaligiga qarashli Minor qishlog`ida joylashgan. Mazkur inshoot nomi bilan u joylashgan qishloq ham Minor deb ataladi. Arslonxon Qoraxoniylar sulolasiga mansub Movarounnahr hukmdori bo`lib, to`liq ismi Muhammad ibn Sulaymon Dovud Kuchtegin ibn Tamg`achxon Ibrohim. U 1102-yilda Arslonxon nomi bilan Movarounnahr taxtiga o`tirgan. 12 ming mamlukdan iborat qo`shin tuzib, Dashti Qipchoqqa bir necha bor yurishlar qilgan. Umrining oxirlarida falaj bo`lib qolganligi tufayli taxtni o`g`illari –Nasr, so`ng Ahmad bilan birga boshqargan. 1130-yil Samarqand Saljuqiylar tomonidan egallangach, Arslonxon

⁵³ Ch.Y. Muhammad Nazar. Surxandaryo- avliyolar qo`nim topgan muqaddas zamin;- Navro`z nashriyoti T:2013.

⁵⁴ E.Rtveladze, M.Aminov. Surxandaryo ensiklopediyasi;- Toshkent:-2008

Balxga jo'natilgan va o'sha yerda ko'p o'tmay vafot etgan. Arslonxon davrida madaniy hayot bir muncha rivojlangan. Movarounnahrning ko'plab viloyatlarida binolar qurilgan, shular ichida Jarqo'rg'on va Minorai Kalonlar mashhurdir. Jarqo'rg'on minorasi rivojlangan o'rta asrlarda, XII asrning boshi, ya'ni 1108- 1109-yillarda bunyod etilgan. Xurosondan ko'chib kelgan musulmon diniga mansub aholi e'tiqodi uchun dastlab minora yonida masjid bunyod etilgan (yonida bir vaqtlar pishiq g'ishtdan qurilgan Jome' masjid bo'lgan, lekin u saqlanmagan) va atrof joylardan aholini namozga chaqirish qulay bo'lishi uchun, muazzin – azon aytuvchi uchun minora bunyod etilgan. Keyingi asrlarda harbiy maqsadda – kuzatuv obyekti vazifasida ham foydalanilgan. Me'moriy inshoot qurilishida turli hajmda va shakl-shamoyili o'zgartirilgan pishiq g'ishtlardan, maxsus qirralari qotishmasidan, poydevori esa to'rtburchar shakliga keltirilgan va xalq orasida –dev g'isht deb atalgan pishgan g'ishtlardan ishlab chiqilgan. Jarqo'rg'on minorasi 8 qirrali poydevor ustiga g'ishtdan mavj shaklida terilgan 16 plitavor qobirg'adan iborat. 20 m balandlikda g'ishtin panjarali ravoqlar ishlanib, uning ustida kufiy yozuvli belbog' hoshiya bor. Belbog' ustida yana qirralar davom ettirilgan, lekin minora tepasi saqlanmagan. Arxeolog olim N.N.Karazin rasmida masjid va minora xarobasi aks ettirilgan (1879-y.). Minoraning hozirgi balandligi 21,6 m., asosi (diametri – 5,4 m)ning kitobasida me'mor nomi Ali ibn Muhammad Saraxsiy va qurilgan sanasi yozilgan (V.A.Shishkin tomonidan o'qilgan). Ichki qismi esa bezaklarda holi ravishda oddiy pishgan g'ishtlardan ishlangan va yuqoriga ko'tariladigan zinalarning har bir pog'onasi 30-40 sm ni tashkil qiladi.⁵⁵

Minora sakkiz qirrali bo'lib, 50 mertrdan o'tgan bo'lmagan. Minoraning o'rtarog'ida imorat belbog'i da Kitoba (yozuv mual) bezaklari bo'lib, yozuvni V.A.Shishkin tomonidan o'qilganida, unda "Minora usta Ali ibn Muhammad Saraxsiy tomonidan hijriy 490-492-yillarda qurilgan"degan jumla borligi aniqlangan. Mustaqillikkacha obidaning past qismini 4- 5 metr joyi yerga cho'kib va tuproq bosib , yuqorisidan ham ko'p qismi yemirilib , bizgacha 21.60 metr joyi yetib kelgan . Minora 1938 yilda birinchi marta 1946 yilda ikkinchi marta naridan beri ta'mirlangan. Minoraning haqiqiy "hayoti" mustaqillikdan keyin boshlandi. Minoraning tag qismi tuproqdan tozalanib, yuqori qismi ham talab darajasida ta'mirlandi. Hozir minora ko'plab yurtdoshlar, ayniqsa yosh avlodning "moziy bilan gaplashadigan" saxniga aylangan.⁵⁶

Jarqo'rg'on minorasi islom me'morchiligining Xuroson me'morchilik maktabi an'analari uslubida barpo etilgan. Minoraning o'ziga xosligi shundaki, bunday inshoot O'rta Osiyoning biror bir hududida uchramaydi. Chunki, boshqa minoralarning aylanasi tekis holda ishlangan bo'lsa, Jarqo'rg'onida esa 16 ta o'ziga xos qovurg'alar mavjud. Bundan tashqari, boshqa minoralar singari baland qilib qurilmagan. Tadqiqotchilarning fikricha, inshoot ko'rinishi jihatidan Italiyadagi Piza minorasini

⁵⁵ A.Zamonov. Tarix fanidan olimpiadaga tayyorlanamiz;- Toshkent:-2012.

⁵⁶ Ch.Y. Muhammad Nazar. Surxandaryo- avliyolar qo'nim topgan muqaddas zamin;- Navro'z nashriyoti T:2013.

eslatadi. Me'moriy obidaning janubiy tomonida dastlab masjid bo'lganligi arxeologlar tomonidan aniqlandi. Lekin masjid XIX asr o'rtalarida buzilib ketgan, minoraning yuqori qirra qismi esa saqlanmagan. Hozirda minora atroflaridagi eski masjidning devorlari tiklangan, minoraning o'zi esa rekonstruksiya dan o'tkazilgan, atroflari bog' va gulzorga aylantirilgan. Ehtimol, yangi bino uchun binolar qasddan chiqadi. Minoraga qarab, uning bezaklaridan ko'zingizni uzolmaysiz. G'ishtlarning mahorat bilan archa naqshida terilganligi to'qilganlik effektini yaratadi. Minoraning ostida turganingizda g'ishtlarning terilgani g'isht emas, balki mato kabi ko'rinadi. Minora bir - biriga ulashgan o'n olti yarim ustundan iborat. Ichkarida aylanali zinapoyalar mavjud bo'lib, ular bo'ylab eng yuqoriga ko'tarilish mumkin.⁵⁷

Buyuk ipak yo'li haqida yana bir gap. Qadimda el aro ma'naviyat va madaniyat tarqatuvchilar - asosan yirik savdogarlar hisoblangan. O'rta Osiyo xususan Surxondaryoni to'liq o'z ichiga oluvchi qadimiy Baqtriya joylashgan hududlarga ham yirik savdogarlarning jahon madaniyatini olib kelishida Buyuk ipak yo'lining ahamiyati cheksiz bo'lgan. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, Buyuk ipak yo'lining Salosil (Sherobod) hamda Shahri G'ayibardan o'tishi asosan savdo-sotiq bilan birga rasmiyatchilik ishlarini olib borilishi, vohamizning jahon sahnida tutgan o'rnini azaldan diqqatga sazavor bo'lganligiga guvohdir.

"Karvon O'rta Osiyoga yetganda dam olardi..." - deya yozadi o'zining "Qadimgi turklar" (Toshkent - 2007) kitobida tadqiqotchi L. Gumelyov - eng katta dam olish nuqtalaridan biri Toshkent shahri edi... Buyuk ipak yo'li Xuroson orqali Ray va Hamadonga borar va Vizantiya qal'asi, Nizib orqali Suriya va Konstantinopolga yetardi. Xitoy dengizidan Eron chegarasigacha 150 kunlik yo'l hisoblangan... Vohamizdagi, hali jamon moziyga taslim bo'lgisi kelmay, qaddini ko'tarib, avlodlarga o'tmishdan maroqli ertaklar aytib berayotgan o'chmas obidalar siri ham shunda bo'lsa ajabmas.⁵⁸

Hozirda Jarqo'rg'on minorasi ehtiyotkorlik bilan qo'riqlanadi va muhim tarixiy va madaniy obyekt hisoblanadi. Me'moriy obidaga hukumatimiz hamda Xalqaro tashkilotlar tomonidan berilayotgan e'tiborga to'xtaladigan bo'lsak, inshoot YUNESKO tashkilotining Butun jahon madaniy yodgorliklari ro'yxatiga kiritilgan, davlat muhofazasiga olingan. Shuningdek, 2002-yil Termiz shahrining 2500 yillik yubeliyi munosabati bilan minora qafasasining tepa qismi ta'mirlandi. O'zbekiston respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 2000-yil — "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida" hamda 2008-yil 12-sentabrda — "Muzeylar to'g'risida" qabul qilingan qonunlar me'moriy obida muhofazasining huquqiy kafolatidir.⁵⁹

Xulosa qilib shuni ayta olamizki, ajdodlarimiz madaniy me'rosini saqlash ularni kelajak avlodlarga moddiy zarar yetmagan va ilmiy merosini davom ettirgan holda tarixini to'g'ri yoritib berish biz yosh tadqiqotchilarning vazifamiz hisoblanadi. Zero, qadimiy qadamjolar tarixning ochilmagan sirlarini ochishga yordam beradi.

⁵⁷ . E.Rtveladze, M.Aminov . Surxandaryo ensiklopediyasi;- Toshkent:-2008

⁵⁸ . Ch.Y. Muhammad Nazar. Surxandaryo- avliyolar qo' nim topgan muqaddas zamin;- Navro'z nashriyoti T:2013.

⁵⁹ A.Zamonov. Tarix fanidan olimpiadaga tayyorlanamiz;- Toshkent:-2012.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ch.Y. Muhammad Nazar. Surxandaryo- avliyolar qo`nim topgan muqaddas zamin;- Navro`z nashriyoti T:2013 67-69-betlar
2. E.Rtveladze, M.Aminov . Surxandaryo ensiklopediyasi;- Toshkent:-2008 32-33-betlar
3. O`zbekiston milliy ensiklopediyasi;- Toshkent:- 2008 "J" harfi 97-bet
4. A.Zamonov. Tarix fanidan olimpiadaga tayyorlanamiz;- Toshkent:-2012 98-99-betlar
5. S. Tursunov. Surxandaryo tarixi; Toshkent:- 2004
6. S. Tursunov. Surxandaryo viloyatini o`rganish;- Toshkent:-1997
7. S.Tursunov. Jarqo`rg`on tarixi; -"Fan" -2008
8. www.ziyouz.com

